

10148

Պ. ԲՅՐՕՐԻԿԻՆ

ԴԱԺԱՆ ՕՐԵՐ

ԹԱՐԳ. ԱՐՄԷՆ ԱՐՄԷՆԵԱՆ

Մ Ո Ս Կ Ո Ւ Ա.

ՏՊԱՐԱՆ Բ. ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆԻ
1907

891.71
Բ-77

Բ.-77

այ.

21 JUL 2006

NOV 2010

Գ. ԲՈՐՈՐԻՆԻՆ

ԴԱԺԱՆ ՕՐԵՐ

ԹԱՐԳ. ԱՐՍԷՆ ԱՐՍԷՆԵԱՆ

Մ Ո Ս Կ Ո Ւ Ա.

ՏՊԱՐԱՆ Ք. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆԻ
1907

05.03.2013

Типография Х. Бархударянцъ, Срѣтенка, Мясной пер., д. Бѣляева.

ԴԱԺԱՆ ՕՐԵՐ

ՄՕՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ:

ՀԱՅ ՄԱՅՐՈՒՆ

ՆՈՒՐՈՒՄ Է ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԸ.

Երեկոյեան՝ Դունեան, արտասուքն աչքերին, մտաւ ինձ մօտ՝ ընդունարանը:

Ես մենակ էի և նոր էի սկսել թէյ խմել: Ամուսինս տանը չէր: Երեխաները իրանց սենեակներում՝ զբաղուած էին դասերով:

— Տիկին, ի՞նչ անենք, ի՞նչ անենք:

Նա մինչև հիմա էլ աւելի շինական է, քան քաղաքային: Նա Վլադիմիրսկի նահանգի գեղջիկուհի է: Բարեսիրտ է, բայց բթամիտ, գոհճիկ, շարժուածքը զանգաղ, յիշողութիւնը վատ, խօսում է զիւղական ոճով և իրանց յատուկ՝ ժողովրդական լեզուով: Տանը՝ զիւղացիների հետ գերաններ է սղդոցել:

— Ի՞նչ է պատահել, Դունեա:

— Այն տիկին... Խոհարարուհու մօտ եկել են իւր ընկերները: Ուսանողներ... Գործադուլ անողներ... Արհեստաւորներ... Տնէջ տուն ման են գալիս... ծառաներին հանում են:

— Ի՞նչպէս թէ հանում են: Ես խեղճ չհասկացայ:

— Այո՛րինքն... Սպառնում են... Իբր՝ քանի դեռ կենդանի ես չուրս եկ, պէտք է ամենքն էլ գործադուլ անեն: Օրական էլ երեսուն կոպէկ կտանաս:

— Ախր, այդ զորեղ:

— Ամեն տեղ, տիկին... Ասում են Եսողայի միւս կողմիցն են սկսել:

Եւ նա հեկեկաց:

— Ախր ո՞ւր գնամ... Երեսուն կոպէկ... Դէ, ի՞նչ իմանաս թէ էն էլ կտան, թէ չեն տալ: Ախր գիւղն ի՞նչով գնամ: Իսկի չես էլ կարող գնալ: Սյուսը վերջին ճանապարհն էլ դորձադուլ արաւ: Ուսանողները երկիւղ են գցել...

«Ուսանող» խօսքը արտասանելիս՝ նրա ձայնը դողում էր:

Սյուսը նրա համար աւագակի կամ թալանողի պէս մի բան է: «Ուսանող» խօսքի հետ էլ անբաժան՝ առաջ է գալիս «Չհուգ» խօսքը:

Խոհանոցում արդէն կրկնում են այդ հրէշային լուրը և ամենքն էլ հաւատում են նրան՝ իբր թէ՛ տեսէք, ուսանողները և Չհուգները կամենում են մեզ ճորտութեան դարձնել և այդ պատճառով աղաները զէպի նրանց ներողամիտ են:

Տէր Աստուած, ի՞նչ անյատակ անդունդ է՝ ժողովրդային խաւարի և մոռուոր աղքատութեան:

Բայց ո՞վ է մեղաւոր: Միթէ մենք ամե՞նքս:

Շատ կարելի է... Մինչևանգամ հաւանական է, եթէ ոչ միայն մենք, այլ և մենք:

Ո՞վ մեղանից հոգով նախանձախնդիր եղաւ մութ մաստաները լուսաւորելու:

Միայն պրօֆէսսիօնալ մարդիկ, ժողովրդական վարժապետները և վարժուհիները:

Ահա ես համարում եմ մարդասէր, յառաջադէմ կին, ես՝ նախկին ուսանողուհիս կողմնակից եմ ամենայն իրաւունքների և ազատութեան:

Բայց և այսպէս՝ ես «տիկին» եմ... Ես սիրում եմ գիւղը, ամենայն ամառ գնում եմ մեր ագարակը, արտասուլից սրտով խղճում եմ գեղջկուհիներին, երեխաներին և առ հասարակ բոլորին, ցաւում եմ, որ նրանք մնացել են աղքատութեան, մթութեան, ցեխի, անօգնութեան և սարսափելի հիւանդութիւնների մէջ: Նրանց

բժշկում եմ հրապուրանքով և, չշուարելով այն հանգամանքից, որ ես մի քիչ բարձր եմ «Չաղութագնից», բայց և այսպէս ևս հոգով վստահ չեմ նրանց, եթէ ոչ կուլտուրական, գոնէ հոգեկան «վերածնութեան»:

Զէ՞ որ մեզ մօտ գիւղում, որի մէջ հազար-հինգ հարիւր հոգի կայ, դուք չէք գտնիլ մի անգրագէտ գեղջկուհի, (առնեք պառաւները անգրագէտ են) որ պատասխանէր զէթ այնպիսի մի հարցի, որ զուրկ չլինի քրիստոնէական կրօնի բովանդակութիւնից, որ գոնէ Աւետարանից, կամ «Գործք առաքելոց» ից հական մի բան հասկանար, որ կարողանար մտացածին ասէր «Ճայր մեր» ը, կամ «Հաւատոյ հանգանակը» կամ կարողանար հասկանալ թէ ի՞նչ ասել է «Եւ ընդ Քերովբէս» և վերջապէս, որ համ զուած չլինի թէ «Խնդա Կոյս» ը մի խօսք չէ կազմում, որ մի էութեան անուն չէ, իբրեւ թէ «խնդակոյս»:

Բայց տես, որ ես այժմ տրտնջում եմ Դունեայի և խոհարարուհի Պաշայի վայրենի դադափարների վրայ: Ախր նրանք գեղջկուհիներ են, գիւղի հօան են, որտեղ սուրբ Նաստասիային (կամ մի այլ սրբուհու), ժողովրդի մէջ անուանում են «հաւի աստուած», իսկ Փրօլային և Լաւրային դարձրել են կռապաշտական աստուածներ և համարել են ձիերի ցեղի հովանաւորողներ:

Եւ ահա հասել է հատուցման րոպէն:

Շառան ամենքիս համար (մինչևանգամ բարի և ռամկավարական տրամադրութեամբ) ինչ որ օտարօտի է դարձել, համարեա թէ մեքենայական, ճիշտ «Աւտոմատ» բուֆետի մէջ գտնուած մեքենայի նման, որ զրոյի բաժանմունքներով առաջ է բերում թիքաներ և բաժակներն ու գաւաթները լցնում զինով ու դարե՛ծրով:

Միթէ մենք եղբայրներ ու քոյրեր ենք: Կամ նրանց հետ հաւասար իրաւունքներով քաղաքացիներ ենք: Եւ կամ նրանց հետ «ընկերներ» ենք, ինչպէս գոչում են սոցիալ-դեմոկրատները՝ վառուած բանուորական համերաշխութեան զգացմունքով:

Մենք նրանց համար միւսնոյն «տէրերն» ենք, այսինքն՝ կապիտալի միւսնոյն ներկայացուցիչները, ոչ լաւ՝ «աղա»

վաճառականներին ու գործարանատէրերին:

Ներկայ ժամանակի համեմատ՝ նրանց դրութիւնը աւելի ծանր է, քան գործարանական «պրօլետար»-ի, որոնք կարողացան միանալ և պաշտպանել իրանց պահանջները: — Դունես, սեղանը պատրաստեցէք... Դունես, այս դուրս բերէք, այն շուտով հասցրէք... Չհանուէք, ու մեզ սպասեցէք մինչև ժամի 4-ը: Առաւօտեան ժամի 6-ն վեր կացէք: Չհամարձակուէք հիւրեր ընդունելու: Տնից կարող էք հեռանալ շաբաթը մի անգամ, այն էլ պիտի վերադառնաք ժամը 10-ից առաջ:

Ութ ժամուայ աշխատանք.—սա բանուորների պիտան հ:

Բայց մեր ծառան... քանի՞ ժամ է նա ոտքի վրայ լինում: Նա ապրում է «ասածի» նման՝ «ոչ գործ կատարիր, ոչ էլ գործից փախիր»: Երևի տասնուվեց ժամ:

Սրտասահմանում, երբ էս ջրերն էի դնացել, դերմանական մի լրագրի մէջ կարդացի, որ Սկանդինավիայի նշանաւոր գրողը, **Բրիտանէ քաղաքում**, մի սրճարանի սպասաւորի՝ մի օր ու զիշեր ժամանակով տուել է «պաղօմետր» ր, այսինքն քայլերի չափը ցոյց տուող ժամացոյցը:

Նա մի օր ու զիշերուայ մէջ անցել էր տասն ու հինգ հազար քայլ: Իսկ տասնու հինգ հազար քայլ մի կիլոմետր է, ուրեմն մեր չափով աւելի քան վաթսուն վերստ:

Եւ սա մի փոքրիկ պետութեան մայրաքաղաքի սրճարանում: Բայց ի՞նչ կանէ նա՝ պարիզում՝ «Café Riche» կամ «Café de la Paix» սրճարաններում:

Չէ՞ որ իմ ամուսինն էլ մարդասէր մարդ է և պաշտպանում է «գեմոկրատիական պրոտփորման» բայց օրերումըս նա պարզապէս, զարշանքով ու հեղնութեամբ պատմում էր թէ ինչպէս Պետերբուրգում՝ Անդրեական ակմբանոցում սպասաւորները բեխերի պատճառով գործադուլ են արել:

Չէ՞ որ, աղայական տներում և առաջնակարգ ակմբանոցներում, սպասաւորները պէտք է սափրեն՝ թէ երեսները և թէ բեխերը: Իսկ այդտեղ երկու համարձակները ներկայացել են բեխերով: Այդ ընդմիջումն ակմբանոցի բոլոր

«gros donnets» ղայրացի են և խկոյն խիտ հրաման է տրուել «բեխերը սափրելու», բայց սպասաւորները պատասխանի տեղ in corpore գործադուլ են արել:

Եւ բոլոր բարձրաստիճան պարոնները, գեներալ-ադիւտանտները, պետական խորհրդի անդամները, դեսպանները, սենատորները, իշխաններն ու կոմսերը և պալատական զանազան աստիճանի ծառայողները մնացել են խառնիշըփոթ դրութեան մէջ:

Ի՞նչ անել... Մնում էր, որ իրանք, բեխերը սափրելով, (բայց չէ՞ որ բեխերը պարտաւորուած սեպհականութիւն է ամեն մի պալատականի, թէկուզ արք պետականի համար) և ֆրակ հագնելով, հերթով ծառայեն իրանց՝ ակմբային ընկերներին. ամաններ փոխեն, կողէկ մատուցանեն, անձեռոցով սրբեն յատակի վրայ թափուած սելտերեան ջուրը:

Զուարճալի տեսարան կլինէր:

Իէ, այդպէս կարող է պատահել մեզ՝ բոլոր «աղաներին» հետ:—**կամ այսօր, կամ վաղը:**

Մեր սպասաւորը—Բօլեսլաւը, ինչպէս լեհացի, ոչ մի դէպքում մնացեալ ծառաների հետ չի յարմարոււմ: Այսօր նա ինձ մտերմաբար հաղորդեց միեւնոյն բանը, ինչ որ ասել էր Դունեսն:

—Ձերդ գերազանցութիւն, ուսանողները ման են դալիս բնակարանները ու ծառայողներին դուրս են հանում:

—Ես լսել եմ, Բօլեսլաւ:

—Ես նրանց ցոյց կտայի, թէ ինչպէս պիտի խռովեցնել ժողովրդին: Մենք ձեզանից լիովին դո՛հ ենք: Ես նրանցից հօ չեմ վախում, բայց կանայք լաց են լինում... Նրանց կարելի է վախեցնել...

Այդ սպասաւորը աղքատացած ու անյայտութեան մէջ ընկած աղնուականներից էր: Եւ նրա հոգին դեռ մնացել էր «աղայական»: Նա սարի նման կանգնած էր տիրող կարգերի համար: Թէպէտ նա ուսմանը չէր սիրում, բայց մեղ—աղաներիս աւելի մօտիկ էր քան ծառաներին:

Երկու կանայքն էլ—աղախինը և խոհարարուհին աւտում են նրան և կարծեմ երգուել են «քաշ դցել» նրան:

Այդպէս էլ նա է նրանց հատուցանում և ես վախում
եմ: չինի թէ վերջը առաջ գայ մի արիւնոտ ընդհարում:

Օղի մէջն էլ «գործադուլներ» են: Իմ երեխաները՝
Մանեան և Վլոդէան ահա քանի ժամանակ է սկսել են
խցիս տալ ինձ հետ մտերմաբար խօսելուց:

Մանեան թէպէտ տասնուչորս տարեկան է, բայց նա
արդէն մեծ աղջիկ է երեւում: Նա մինչև վերջին ժամա-
նակն էլ ամեն բան «սերտող» է, բնաւորութեամբ քըն-
քոյշ է, մարմնով ու սրտով էլ ճշկուն: Ընդհանրապէս
նրանից ստացած տպաւորութիւնը ախորժելի է: Նա ստա-
նում էր լաւ թուանշաններ, ընկերուհիներից սիրուած
էր՝ սիրով էլ յարմարւում էր դպրոցական «պետական»
կանոններին, և շատ երբեմն էր ծիծաղում վերակացու-
հիւների կամ նոյն իսկ տեսչուհու վրայ:

Այժմ նրա մէջ նկատւում է մի տեսակ յուզմունք:
Նա դառել է ծածկամիտ, իսկ եթէ մի բան ասէ, այն էլ
կլինի մի խառնուրդ:

Ինքն ու եղբայրը սկսել են ինչ որ բանի համար փրս-
փալ: Բայց երբ ես ներս եմ մտնում, նրանք կամ լռում
են կամ փոխում են խօսակցութիւնը:

Շատ յաճախ պատահում եմ նրանց հայեացքներին,
որոնք ձգգում են ինձ վրայ՝ իհարկէ ոչ ուղղակի, այլ
ծուռ կերպով: Ես այդ հայեացքների միտքը կարողացայ
կարդալ:

«Իէ, մայրիկ, հիմա մենք կտեսնենք թէ՛ դու և հայրիկը
ի՞նչպէս պիտի պահէք ձեզ: Օղի մէջ ուրիշ հոտ է դա-
լիս: Մենք ևս «քաղաքացիներ» ենք և ոչ «աղաներ» ու
«աղջիկներ»: Ահա հիմա մենք կտեսնենք թէ՛ դու ի՞նչ
պէս կվերաբերուիս թէ՛ դէպի մեր աւաճանումիան թէ՛ դե-
պի մեր պլատփորման:

Ուղղակի այդ խօսքերն են նրանց հայեացքներում:

Աւաճանումիա:

Ես նրանց երբեք չեմ կշտամբել: Նրանք վաղուց սո-
վորել են ընդունել մեզ՝ երկուսիս՝ և մանաւանդ իրանց
մօրը, իբրև ընկերների և ոչ իշխանաւորների կամ տնայ-
ին վերակացուների ու սանձահարողների:

Ուսումնարան գնալով, նրանք մեզանից չեն հեռացել,
ընդհակառակն աւելի մօտեցել են: Որովհետեւ ինչ էլ որ
նրանք այնտեղ քաշել են, ինչքան էլ ծանր բան են տե-
սել իրանց իշխանաւորների և կամ ընկերների մէջ, տանը
միշտ հանդստացել են:

Այժմ իմ ամենամեծ պարզէն այդ պատասխանն էր.
և այդ այն բոլոր հոգսերի և մտքերի փոխարէն, որ ես
մտցրել եմ նրանց հոգեկան կեանքի մէջ:

Հիմա էլ երեւի զիմնադրան բռնում է նրանց: Նրանք
ոյժ են զգացել իրանց մեծութեան և իրանց «վեհաժո-
ղով»-ի մէջ:

Երէկ Մանեան եղբոր հետ խօսակցութիւն ունենալուց
յետոյ, փափուկ շրթունքներից թռցրեց.

— Մենք կամենում ենք Լիզկային վեր քաշել:

— Ո՞վ է այդ Լիզկան, հարցրի ես:

— Վերակացուհին—Ելիզաւետա Մատվէեվնան:

Ես լռեցի, բայց Վլոդէան ծիծաղեց:

«Վեր քաշել» բոլորովին նոր դարձուածք է: Դա նման
է ռուսական այն թարգմանութեան, որին ռուսանոյնները
Պարիզում՝ անուանում են «Conspuer en tel»:

II

Տէր Աստուած, ինչպէս ամեն բան արագութեամբ քան-
դում է:

Ի՞նչ է կատարւում քաղաքում, մենք չենք տեսնում,
այլ դիտենք միմիայն ինչպէս լուրեր, այն էլ մէկը միւ-
սից սարսափելի: Մենք արդէն նստած ենք առանց լրագրի:
Շուտով էլ ոչ լոյս կլինի, ոչ ջուր, ոչ միս, ոչ կաթը:
Եթէ ոչ այսօր, վաղն էլ մեզ կանջատեն ամբողջ Ռու-
սաստանից: Ոչ մի ձանապարհ էլ չի լինելու:

Մօտենում է ինչ որ անողոք—տարերային և յաղթա-
կան բան: Դա աւելի ուժեղ է քան բուն թըր, աւերումը
և փողոցային անկարգութիւնները:

Զրկել շարժուելու կարողութիւնից, ստիպել ապրել ինչ-
պէս պաշարուած բերդի մէջ և սպասել...

Եւ մեզ երկուսիս՝ թէ իմ և թէ ամուսնուս մէջ՝ այդ յուզմունքը առաջ է բերել մի շարք հակասական դադափարներ, զգացմունքներ, տրամադրութիւններ, բողոքներ և երկիւղներ:

Ի՞նչ մեզումեզ խաբե՞նք: Սյո՛, երկիւղ:

Ինձ համար—շատ ծանր կլինի կասկածել որ և է յանցանքի մէջ իմ երեխաների հօրը—մի մարդու, որի հետ ես կապել եմ իմ վեճակը: Մենք ամուսնացել ենք սիրահարուելով: Եւ մինչև օրս մեր մէջ մի այնպիսի տաճարայնութիւն չի եղել, որ հիմնուած լինի որ և է սկզբբունքի վրայ: Առաջ էլ պատահել է, որ ամուսինս խօսել է չհաւատացողի ձևով:

Երեխաները կրթելու մէջ՝ նա ինձանից խիստ է: Նա զըլ խաւորապէս ճգնել է, որ երեխաները հեռու մնան զանազան ձևի կապիւթիւնից, երամական յափշտակութիւնից և «թութակային» շաղակրատութիւնից:

Նա ամենեւին չի յափշտակում այն նորագոյն դէպքերի բռնկումով, որ սկսել է տիրել մեր դպրոցներին՝ թէ բարձրին, թէ միջնակարգին: Երէկ՝ ուսանողական անկարգութիւնների մասին խօսելիս, նա ասաց.

—Այդ ուսանողուկները երեւակայում են իրանց դիկտատորներ: Երկու—երեք օր էլ, որ անցնի, նրանք Մոխովայա փողոցում կկազմեն հասարակական փրկութեան կոմիտէ:

—Դրա նման մի ինչ որ բան կայ. նկատեցի ես:

—Հոգով մինչև հիմա էլ ես ինձ ուսանող եմ համարում: Բայց ամեն ինչին սահման կայ: Նրանք ի՞նչ են կամենում անել մեր alma mater-ի հետ: Մի յեղափոխական օթեւան:

—Ձէ մի՛ օթեւան... Ընդհատեցի ես:

—Հապա ի՞նչ: Երկուսից մէկը. կամ պէտք է համալսարանական գիտութեան որդեգիրը լինել, կամ սովորական քաղաքային բնակիչներ: Ել ի՞նչու համար ուսանող դռնալ, նշանազգեստը հագնել և աւտոնոմիայի ձգտել: Միայն նրա համար, որ այսպիսի վճիռ կայացնեն: «Լեկցիաները», յամենայն դէպս, մենք համաձայն ենք լսելու, բայց պահանջում ենք, որ համալսարանը զոյութիւն ունենայ աւելի շուտ յեղափոխական պրոպագանդի համար:

—Ի՞նչ արած, որ ընդհանուր ոգին այդպէս է:

—Բայց այդ մահ է ամեն զխտութեան և աղաքամիական աղատութեան:

Ես ժպտացի:

—Գիտութեան մասին ո՞վ է մտածում. հարցրի ես: Եւ ո՞վ է մեղաւոր, որ ուսանողները և զիմնազիայի աշակերտները բռնկուած են այդ հասանքով:

—Ի՞նչի հոսանքով:

—Յեղափոխական: Խօսքից չպիտի վախենք: Միևնոյն հոսանքով, որ այժմ անցնում է ամբողջ Ռուսաստանի երեսով:

—Ո՞վ է մեղաւորը: Համարեա զայրացած բացականչեց ամուսինս:

—Իշխանութիւնը: Սարսափելի «փորակներներ»ը, ինչպէս անուանում են զիմնազիայի աշակերտները: Փթած կողմի ստրուկները: Յետոյ մենք՝ բոլորս:

—Մենք՝ ո՞վ. աւելի կըքով դռուց նա:

—Մենք—ծնողներս... Հայրեր և մայրեր:

Մենք չկարողացանք հին սխտեմը փոխել: Միայն այժմ են մեզ թոյլ տալիս խորհրդների մասնակցել:

—Մենք մեղաւոր ենք, եթէ մեր որդիքը մանկով համալսարաններ, կամ ուրիշ բարձրագոյն դպրոցներ, արդէն պատրաստ են...

—Պատրաստ են: Ի՞նչի:

—Յեղափոխական շարժումների: Այդ մեր սնանկութիւնն է: Այնպէս, ինչպէս և իրանց տեսչութեանը: Եւ իսկապէս մեր երեխաները՝ այստեղ տանը՝ ի՞նչ կարող են սովորել, երբ նրանք լսում են մեծերի խօսակցութիւնը և մինչևանգամ մասնակցում նրանց:

—Ոչ մի ժամանակ էլ ես ոչ մի բան չեմ քարոզել: Ոչ մի ժամանակ ես այն կարծիքի չեմ եղել թէ՛ համալսարանը պէտք է դառնայ հասարակական միտինդների վայր:

—Բայց նրանք տեսում ու հասկանում էին, որ դու և ես մեռնող ընթիմը ընդունում էինք զայրոյթի արժանի: Մեր լեզուն չափաւոր էր, բայց և իրողութիւնը յեղափոխական էր: Եւ ահա պէտք է մենք դրա համար հատու-

ցանկեր և... Ամուսինս ընդհատեց ինձ ու ասաց:

— Դու այդ ասացիր... Մի տեսակ չարախնդութեամբ:

— Չգիտեմ: Բայց ինձ համար այս պարզ է. հատուցման օրը հասել է:

— Ինչո՞ւ համար, ի սէր Աստուծոյ. դռնէն նստ:

— Երկիրեստութեան համար: Նրա համար, որ մենք մեղ երեւակայում ենք արմատականներ, մինչեւանգամ յեղափոխականներ, բայց ապրում ենք ինչպէս բուրժուա և ինչպէս անհաւասարութեան, կապիտալիզմի և աշխատաւոր դասի ստրկացման կողմնակիցներ:

— Մե՞նք, քեզ հե՞տ:

— Այո՛, այո՛:

Ես աստիկ զրդուեցի և դուցէ աւելի ուժեղ առաջ գնայի, բայց այդ բոլորէն Դուռնեան ներս մտաւ ու երկու այցետուր տուաւ:

— Դրանք օրիորդներ են, խնդրում են իսկոյն ընդունել. ասաց նա:

Մի այցետուրի վրայ ես տեսայ ինձ ծանօթ անուն. Սպիրիդոնովա:

Դա ուսանողուհի է, դաւառիցն է, իմ ընկերուհու ազգականն է: Անցեալ տարի նա ինձ մօտ եղել է երկու անգամ: Գեղեցիկ, տաքարիւն աղջիկ է, կարծեմ սոցիալ-դեմոկրատ է:

Միւս աղգանունն ինձ համար բոլորովին անծանօթ էր:

Ամուսնոյս հետ մենք վիճում էինք իմ բանուորական սենեակում:

— Երկու ուսանողուհի են եկել ինձ մօտ, կարճը եմ ես նրանց այստեղ ընդունել:

— Խնդրեմ, ես չեմ խանգարելու:

— Ես քեզ չեմ հեռացնում, դուցէ քեզ էլ հետաքրքիր լինի:

Նա ոչինչ չպատասխանեց, բայց նստեց և սկսեց ծխել:

— Դուռնեա, այդ օրիորդներին խնդրեցէք այստեղ:

Առաջինը մտաւ. Սպիրիդոնովան: Նա բարձրահասակ էր, վայելուչ կազմուածքով, թխահեր, ամբողջովին սև ու նոր տարազով կարած հագուստի մէջ: Նրա յետեւից

մտաւ իւր ընկերուհին— աղգանունը Սամակատովա. աղեղ, կարճ մազերով, ակնոցներով— ուսանողուհու տիպար, որի նմանը իմ ժամանակներն էլ կային, հաջնուած է աղքատ և անփութութեամբ:

Նրանց այցելութեան պատճառն էր՝ նուիրատուութիւններ ժողովել մի ինչ որ «համակուսակցական կոմեդի» օգտին: Կուրսերում մեծ յուզմունք է տիրում: Եթէ ոչ այսօր, վաղը նրանք կփակուին:

Նրանք ինձ իսկոյն տաք խօսակցութեան մէջ մտցրին:

Այդ բոլորէն Դրանց համար ամենաեռուն կենսական հարցը պրօֆէսորների վրայ ունեցած դատն է: Նրանցից մէկի վրայ շատ ծանր յանցանքներ են ընկած:

Իմ ամուսինն էլ մասնակցեց խօսակցութեան: Այդ պրօֆէսորը մի ժամանակ նրա աւագ ընկերն է եղել:

— Ի՞նչի մէջ էք նրան մեղադրում. հարցրեց նա:

— Նրա քաղաքական վարքի անմաքրութեան մէջ: Մի շարք փաստեր կան, որ այդ ապացուցանում են. պատասխանեց Սպիրիդոնովան վրդովուելով:

Նրա սև ու խոշոր աչքերում նշմարւում էին կայծեր:

— «Անմաքրութիւն» խօսքը ծանր կշռադատելի է և միևնոյն ժամանակ մութ:

— Դատը կկայանայ մօտակայ ժողովում. ասաց ակնոցներով ուսանողուհին: Եւ եթէ նա վաղն երեւայ դասախօսութեան, մենք նրան թող չենք տալ խօսելու:

— Դէ, լաւ, ընդմիջեց ամուսինս. դուք իրաւունք ունիք պրօֆէսորից սպասել զիտութիւն և դասախօսութեան տաղանդ, բայց նրա անձնաւորութիւնը պիտի աղատ լինի յարձակումներից:

— Մենք չենք կարող ամբիոններից լսել ակնյայտի յետադէմներին:

— Սպասեցէք, որքան ինձ յայտնի է. շատ վաղուց չէ, որ այդ միևնոյն պրօֆէսորը ամենքի սիրելին էր:

— Ինչ որ եղել է, այն անցել է, ասաց ակնոցաւոր ուսանողուհին: Ամենքի գինը որոշելու ժամանակը հասել է: Նրա աղանդի մասին մենք չենք բացասում: Բայց այդպիսի պարոնների հոգին իսկական բուրժուայի հոգի

է եղել, ծածկուած սիրուն ճառերով: Այժմ նրանք իրանք իրանց մասնեցին և շատ լաւ եղաւ:

Խօսակցութիւնը կարող էր փոխուել սուր վեճաբանութեան: Ես նայեցի ամուսնուս վրայ մի առանձին հայեացքով: Նա կանգնեց, դուրս տուաւ և, գրեթէ հեղնութեամբ, ասաց.

— Եթէ այդպէս շարունակուի, այն ժամանակ դուք պէտք է ձեզ մօտ մշտական—յեղափոխական ամբիոն հիմնէք, ինչպիսին որ կար Պարիզում, տերրորի ժամանակներում:

— Մենք այդպիսի պրօֆէսորներին միջոց կտանք իրանց արդարացնելու, պատասխանեց Սպիրիդոնովան՝ իրան բաւական զսպելով:

Ամուսինս գնաց: Ես մնալով նրանց հետ, ամենայն քաջութեամբ դարձայ նրանց ու ասացի.

— Ես պատրաստ եմ զոհել ինչ որ կարող եմ, բայց նախօրօք կկամենայի իմանալ, այդ ի՞նչ «համակուսակցական կոմիտէ» է:

— Նա կանոնադրում է ամեն մի շարժում. պատասխանեց նրանցից մէկը:

— Եւ նրա վճիռները պարտաւորեցուցիչ են ամենքի՞ համար:

— Անպայման. ասաց ակնոցաւոր աղջիկը:

— Ներեցէք, ես այդ տեսակ դերիշխանութիւնը համակրելի չեմ համարում: Այդ միւսնոյն միահեծանութիւնն է, միայն թէ յեղափոխական:

— Այլ կերպ չի կարելի, ասաց Սպիրիդոնովան:

— Ցաւում եմ:

— Դուքս եկաւ մի անյարմար դրութիւն: Նրանք դուքս գնալիս՝ երկուսն էլ իրար ետեւից ասացին, որ իրանք մտադիր չեն բռնաբարել իմ խիղճը:

Բայց նրանց դէմքերը արտայայտում էին բաւականի գարշանք դէպի իմ բուրժուական յետադիմութիւնը:

Ես նրանց ուղեկցեցի մինչև հաշար: Սյնտեղ՝ ակնոցաւոր աղջիկը, ոչ մէկի վրայ չնայելով, ասաց.

— Ի՞նչ նրբութիւնների ժամանակ է, երբ այսօր, հաւանական է, որ տեղի ունենայ կոտորածը:

— Ո՞րտեղ, վախեցած հարցրի ես:

— Այգոււմը, արձանի մօտ, կամ հէնց Տվերսկայա փողոցի վրայ:

Իմ կրծքի վրայ ասես սառուց դրին:

«Բայց իմ երեխան: Ախր տաք զնդակը կարող է նրան էլ հասնել»:

III

Ճաշի ժամը վաղուց լրացել էր, բայց ոչ Մանեան կար, ոչ Վօլօդեան: Ես և ամուսինս սկսեցինք անհանգստանալ:

Ամուսինս յանդիմանեց ինձ թէ ես աղջկանս մենակ բաց եմ թողնում. այն էլ այսպիսի խառնիշփոթ օրերին:

Բայց փոքր չէ: Դեռ մի տարի առաջ նա խնդրեց ինձ, որ իրան թոյլ տամ առանց աղախնու դուրս գալու: Ես էլ թոյլ տուի:

Եթէ նրա հետ մի ողբերգական բան է պատահել, միւսնոյն է մեր Դուսնիան չէր փրկելու նրան:

Սրտիս խորքում ես էլ համաձայն էի ամուսնուս հետ՝ և որդն ինձ կրճում էր:

Առաջինը եկաւ Վօլօդեան՝ զրգուռած, մազերն անկարգ դրութեան մէջ, դօտին էլ կորցրած:

Իմ երեխաները սուտը չպիտի ասին: Ես նրանց միշտ այդպէս եմ սովորացրել: Տանը նրանց ոչոք ոչ մի բանի համար հարց ու փորձ չի արել, բայց և այսպէս նրանք սովոր չեն որ և է բան ծածկելու:

— Դու ռոտեղ էիր:

Նրա աչքերը վառուում էին: Թշերն էլ նոյնպէս:

— Մայրիկ, ես... ես մասնակցում էի ցոյցերին:

— Ատրձանակից կրակե՞լ էք:

— Այո, կրակել ենք:

— Դու ի՞նչպէս համարձակուեցիր:

Ես այնպէս վրդովուեցի, որ, կարծես, պատրաստ էի նրան մի լաւ ապտակ տալ:

— Մեզ զպրոցից արձակեցին, մայրիկ: Ընկերներս ինձ տաւան ու յանկարծ մենք ընկանք ամբոխի մէջ: Ղաղախե-

ըրն իջան ձիերից ու սկսեցին կրակել զէպի տան յարկերի տակ ընկած օթեակները, որտեղ տեղաւորուել են հայթուի բանուորները: Ամենքիս էլ այդ շատ բարկացրեց: Մենք զոռացինք, երգեցինք «մարտելիօղ»: Նրանք թափուեցին մեզ վրայ: Մտրակի հարուածը հասաւ իմ մէջքին: Մի զաղախ բռնեց օձիքս: Ես ազատուեցի: Գօտիս էլ, ինչպէս աեսնում ես, կարուեց:

Այդ բոլորը նա պատմում էր արագութեամբ, բայց առանց մի փոքր երկիւղի:

Կարծես մէկը՝ մի ակնթարթում փոփոխել էր իմ վարդապետին:

Հայրն էլ յարձակուեց նրա վրայ: Ես վախեցի, կարծելով թէ նա կխփէ նրան:

— Լօիր, հայրիկ, ընդհատեց նրան Վօլօդեան: Միթէ այդ քստմնելի չէ: Միթէ դարչելի չէ մի տան վրայ կրակելը: Եթէ միայն կրակէին նրա վերին մասերին, ուր տեղաւորուած էին զործադուլ անողները, բայց անխտիր կրակել տան բոլոր յարկերին... Մնացեալ բնակիչներն ի՞նչով են մեղաւոր:

— Բանը դրա մէջ չէ: Ախր դու ի՞նչպէս ընկար ամբօխի մէջ:

— Մեզ արձակեցին: Ես էլ ընկերներ ունիմ: Մենք որոշել էինք դատադուլ անել: Անկարելի է սովորել: Անկարելի է նստել յունական քերականութիւն խճրճել, երբ դրսում գոյութիւն ունին այդ տեսակ ստոր վարմունքներ:

Նա ամբողջովին կարմրել էր: Նրա փափուկ շրթունքներին խաղում էր բարկութեամբ լի ծաղրը:

— Բայց ահա մենք քեզ կկողպենք. զոռաց հայրը:

— Կկողպէ՞ք: Չէ, դուք այդ չէք անիլ: Ես էլ անձնաւորութիւն եմ: Ասենք միևնոյն է: Մայրիկ, դարձաւ նա դէպի ինձ. ևս ցոյցերի մասնակցող էի, թէ սովորական անցորդ: Միթէ զաղախների վայրենի օրդան ջոկջոկում է: Դուք երկուսդ էլ կարող էիք վնասուել:

— Բանը դրա մէջ չէ, գոչեց հայրը:

Եւ... լռեց:

— Մենք առանց քեզ քաղցած նստել էինք:

— Ներիր, հիմա այսպիսի ժամանակ է:

— Պէտք է քեզ առանց ճաշի թողնել:

— Թողեցէք:

Նա երբէք այդ ձևով չէ արտասանել:

Ամուսինս նայեց ինձ և ոչինչ չխօսեց:

Սեղանի մօտ մենք նստել էինք ինչպէս պատժուածներ: Մանեան դեռ չէր վերադարձել: Երկրորդ, երրորդ կերակուրն էլ մատուցին:

Ամուսինս նայում էր ինձ վրայ անհանգիստ և կատաղի հայեացքով: Այդ հայեացքի մէջ դեռ միևնոյն յանդիմանութիւններն էին:

«Դու ես մեղաւորը: Բոլորը քո չափազանց սէրն է դէպի կանանց ազատութիւնը: Աղջկանը թողնել մենակ, դէ, դնա այժմ ուրախացիր:

Նա նկատելի կերպով սպրդնել էր:

Ես հէնց սկսեցի հարց ու փորձ անել Վօլօդեայից, բայց ամուսինս խփոյն ընդմիջեց.

— Ո՞րքան ժամանակով են ձեզ արձակել, հարցրեց նա Վօլօդեայից դեռ միևնոյն բարկացած ձայնով:

— Երեք օրով: Միևնոյն է, մենք վճռել ենք դատադուլ անել:

— Մենք ո՞վ:

— Երեք՝ բարձր դատարանների աշակերտներս:

— Ի՞նչ էք արել, միտինգ էք ունեցե՞լ թէ ինչ:

— Այո, ժողով:

— Դրա համար էլ ձեզ արձակե՞լ են:

— Եթէ ուզում ես, հենց դրա համար:

Այդ բոլորը Վօլօդեան ասում էր իւր խօսակցութեան նոր շեշտով, առանց ձայնի ցնցումների, դրական ոճով և աւելի հանդարտ արտասանելով: Ոչ այնպէս ինչպէս առաջ էր:

— Շատ լաւ: Ի՞նչ վճիռներ էք կայացրել. հեղինակ հարցրեց ամուսինս:

— Այո, հայրիկ:

— Ախր ի՞նչ վճիռներ:

— Մի քանիսը: Ամենքից առաջ երեքը քաղաքական:

— Ասացէ՛ք, խնդրեմ: Իհարկէ «չորս պոչաւորի» հաշուին: Վօլօդեան քմծիծաղ տուաւ:

— Այո՛, «չորս պոչաւորի» հաշուին էլ:

Այդ խօսքը նրանք զործ են ածում՝ ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի և գաղտնի քուէարկութեան վերաբերմամբ:

— Իսկ ձեր դպրոցական զործերի վերաբերմամբ: Թուեալից ոճով ընդգծեց հայրը:

— Առաջինը՝ ուսուցիչը կամ դաստիարակը, եթէ կամենան ներկայ գանուիլ մեր ժողովներին, այդ ոչ այլ կերպ եթէ ոչ մեր համաձայնութեամբ: Նրանք ոչ մի ձայն չեն ունենալ, ոչ իսկ կարող են լինել խորհրդատու:

— Հա՛, հա՛, հա՛... ծիծաղեց հայրը և մի այնպիսի շարժում արաւ, որ կարծես թէ կամենում էր բռնեցօքով խփել Վօլօդեայի ծոծրակին:

Հաշտում լսուեց զանգակի սուր և արտաքոյ կարգի ձայնը:

Ես վեր թռայ: Սիրտս իսկոյն թուլացաւ:

— Այս Մանեան է: Տէր Աստուած:

Դունեան իսկոյն չվաղեց խոհանոցից: Ես վաղցի հաշտի դուռը բաց անելու: Ծնկներս դողում էին:

«Եթէ յանկարծ ներս բերեն Մանեայի դիմկը...»

Մանեային ներս է մտնում մի ուսանող:

Ես նետուեցի դէպի նա և լաց եղայ:

Նա դալկացել էր, քոնքից արիւն էր կաթում: Գրէ խարկ չունէր: Արնաթաթախ՝ մի սև թաշկինակով կապուած էր ձախ ականջը:

— Մայրիկ, մի վախիր:

Ոչ իմ կրծքին ընկաւ, ոչ էլ լաց եղաւ: Նա դեռ ինձ ներկայացրեց իւր ուղեկցին:

— Ահա, ինձ ով փրկեց, մայրիկ:

— Ուսանող Տօպօրկով, ծանօթացրեց նա իրան:

Նրա գլխարկն ամբողջովին կեղտոտուած էր: Վերարկուն ցեխոտ, պատառոտուն փէշերով: Մաղերն անկանոն թափուել էին ճակատի վրայ:

— Մանեան վերադարձել է, կանչեցի ես՝ դէպի սեղանա-

տունը:

Դուրս վաղցին ամուսինս և Վօլօդեան:

Ամուսինս ինձանից պակաս չվախեց, իսկոյն սարդնեց և կցկտուր ձայնով ասաց.

— Պէտք է բժշկի ետեից դնալ... Պէտք է պառկեցնել:

Դու վերաւորուած ես, Մանեա: Մաստիկ: Խօսիր:

— Գնդակը տարել է ձախ ականջիս բլթակը:

— Գնդակը. դողալով ասացինք մենք:

— Երկիւղ չկայ: Դեղատանը ես կապել եմ:

— Դուք բժշկականումն էք, հարցրեց ամուսինս:

— Այո, հինգերորդ կուրսի ուսանող եմ:

Վօլօդեան առաւ քրոջ ձեռը և համբուրեց նրա ճակատը: Նրա աչքերը վառուում էին: Թշերը կարմրել էին, բայց նա ոչ մի երկիւղի նշան չունէր:

Ահա թէ ինչ քաջեր եմ ծնել ես, այն էլ երկու սեռի:

Մանեային մենք տարանք իւր սենեակը, բայց նա անդադար կրկնում էր.

— Ես՝ ոչինչ, ես՝ ոչինչ: Սա անց կկենայ:

Ամուսինս խնդրեց ուսանողին՝ մասնակցել մեր ճաշին, բայց նա մերժեց:

— Պէտք է շտապեմ: Զգիտեմ ինչ եղան միւս ընկերներս:

Իմ յիշողութեան մէջ ֆնայել է նրա նիհար դէմքը, խոր ընկած աչքերը, փոքրիկ միտքը և երեսի խալը: Նա ամբողջովին եռում էր: Նրա աչքերում շանթահարում էին զայրոյթի կրակները:

Ամուսնուս և Վօլօդեային հեռացրի, ապա սկսեցի հանել Մանեայի շորերը:

Այստեղ միայն՝ նա յանկարծ ցնցուեց, թեքուեց դէպի ինձ ու լաց եղաւ:

Բայց և իսկոյն նա ամօթ զգաց այդ տեսակ փոքրիկութեան համար:

Ես սիրտ չէի անում, որ և է բանի մէջ յանդիմանել նրան և ասել թէ՛ ինչպէս նա կարողացաւ զոհ դնալ փողոցային խառնիշփոթութեանը:

Եւ ստիպում էի, որ նա հանուի, որ ապա դնեմ անկողնի մէջ:

— Մայրիկ, ասաց նա՝ բարձի վրայից թեքուելով դէպ ինձ. մի չարանար ինձ վրայ, ես չկարողացայ կանգ առնել, ես յափշտակուեցի:

— Բայց դու տեսնում էիր, որ պէտք է հրացան արձակին:

— Գնդակն ինձ հասաւ հաւելոյս և ես վայր ընկայ: Եւ ահա, ի՞նչն է սարսափելին, նա ձեռներով ծածկեց երեսը. ես կէս ժամ ուշաթափուած ընկայ մի դիակի-մի սպանուած բանուորի վրայ: Այդ սարսափելի է:

Նա սկսեց դողացնել: Ես աւելի սաստիկ վախեցի և այժմունուս ուղարկեցի բժշկի ետեւից:

Ամուսինս հոգով աւելի ընկճուել էր, քան թէ ես: Ախր՝ կհանքի զօրեղ բոպէներին տղամարդիկ մեղանից թոյլ են:

VI

Մենք՝ ամուսնոյս հետ մեր սովորական կեանքից դուրս եկանք թէ ինչպէս մարդիկ, թէ ինչպէս քաղաքացիներ և թէ ինչպէս ծնողներ:

Երեխաներին մենք ամենայն եռանդով դաստիարակեցինք: Մենք՝ մեզ վրայ պարտաւորութիւն վերցրինք՝ տանել այդ հոգիներին դէպի այն բոլորը, ինչ որ մենք համարեցինք բարութիւն և ճշմարտութիւն:

Իսկ այժմ ի՞նչ Ոչ թէ մենակ դրանց գիմնադրան: Այն սխտեմը, որ այսքան երկար ճնշեց մեր երեխաներին, տապալուել է, սնանկացել:

Մենք էլ ենք սնանկացել: Պէտք չէ շուռ ու մուռ դալ: Բանից երևաց, որ մենք էլ ենք կարողութիւնից զուրկ:

Տանը մէջ, մեր բնակարանում՝ դեռ մի կերպ մեր զրութիւնը պահպանում ենք: Այն էլ ինչ ճանապարհով: Նրանով, որ մենք թոյլ չենք տալիս նրանց ասել այն, ինչ որ բորբոքուել է նրանց մէջ, ինչով որ բռնկուել է ամբողջ երիտասարդ Ռուսաստանը՝ սկսած գիտակցութեան հասած արհեստաւորից մինչև բարձր ինտելլիգենցիայի ներկայացու-

ցիչները, պառաւած՝ հինգերորդ կուրսեցի ուսանողից մինչև քաղաքային ուսումնարանի աշակերտներն ու աշակերտուհիները:

Վօլոգեան և Մանեան դադարել են ինձ ամեն բան պատմելուց: Նրանք իրար հետ սկսել են շշուէջներով խօսել: Վօլոգեայի գիմնազիան փակել են մինչև նոր կարգադրութիւն: Մանեան կարող է գնալ իւր ուսումնարանը, բայց նրան ես դեռ չեմ թողնում:

Երկու օր նա տաքութիւն ունէր, գիշերները զառանցում էր:

Վէրքը—մեծ բան չէ: Բլթակից կտրուած է մի փոքր կտոր, որ ամենեին նկատելի չի լինիլ: Բայց նա չի կարողանում ազատուիլ այն կոշմարից, երբ նա ուշաթափութիւնից յետոյ, իրան տեսել է ընկած մեռածի սառը մարմնի վրայ:

Իսկ կիմայ նրա ամբողջ կեանքի մէջ:

— Մայրիկ, ասում էր նա ինձ, իւր տաք ձեռով բռնելով ինձ ու ամբողջ մարմնով ցնցուելով. մայրիկ, ախր՝ այդ վարմունքին անուն չունի: Անմեղներին այդպէս սպանել փողոցում: Ախր ինձ էլ կարող էին այդպէս անել: Եւ այդպէս ծեծել. մտրակով, թրերով, այդպէս գազանաբար, ախր, գարշելի է:

Նրա աչքերը վառուում էին: Նա ամբողջովին խորին յանդիմանութիւն էր դառել:

Էլ միտք ունէ՞ր նրան խրատներ կարդալու, ցոյց տալու, որ ինքն է մեղաւոր, ինչո՞ւ է փողոցները չափափել ու մասնակցել ցոյցերին:

Առանց այդ էլ Մանեան և Վօլոգեան այնպէս են հաշուում, որ իրանց ծնողները՝ եթէ այդ հրացանաձգութիւնները և այդ զաղըրէի կոտորածը չեն արգարացնում, բայց այնքան էլ քաղաքացիական արիութիւն չունին, որ բարձրաձայն յայտնեն իրանց նողկանքը:

Վօլոգեան առաջին անգամն է, որ հօրը հետ «կոպիտ» է վերաբերւում: Բայց իւր ժամանակին մեր մասին էլ այսպէս են ասել, երբոր մեզ թոյլ ենք տուել որ և է դէպքում հերքել՝ մեր ծնողների կամ ուսուցիչների ասածը:

Դպրոցներից դրանց արձակել են մեծ խայտառակութեան պատճառով:

Նրանք դաստիարակին ձգել են հաշտը, ժողով են կազմել և, յայտարարելով («քաղաքական բոյկոտ»), խմբովին դիմել են ղեպի հարեան կանանց գիմնադիան, դռները ջարդել են և երբ նրանց ներս չեն թողել, հաւաքուել են բակը ու սկսել են գոռալ թէ՛ եթէ աշակերտուհիներին այս բողոքի բաց չթողնեն, նրանք կկոտորատեն պատուհանների ապակիները: Առաջին և երկրորդ դասարանցիները ամենքից կատաղի են եղել, այնպէս որ պէտք էր մեծերը նրանց ձայնակցէին:

Բռնի է մտնում մի ինչ որ զաղախ, բայց առանց զէնքի: Երրորդ դասարանցիներից երկուսը առաջ են գալիս և ատրճանակները մեկնում ղեպի նա: Ղաղախն իսկոյն փախչում է:

Ահա հէնց այդ զէնքի համար էլ ամուսինս և Վօլօդեան այնպէս տաք վիճեցին իրար հետ:

Վօլօդեան սկսեց փող խնդրել՝ զէնք առնելու համար, բայց ամուսինս մերժեց:

Սկզբում՝ Վօլօդեան խօսում էր աղերսանքի ձևով, բայց հայրը դռնաց:

— Յիմարութիւններ են: Այդ նրա համար, որ յեղափոխութեամբ խաղաս: Ոչոք ձեզ չե խօսացնիլ: Առաջին անկարգութիւններ անողը դուք էք:

Վօլօդեան մի ակնթարթում գունատուեց ու դուրս թռցրեց:

— Դու չարանալու իրաւունք չունիս, հայրիկ: Մենք որոշել ենք զինաւորուել: Մենք իրաւունք ունինք ինքնապահպանութեան համար: Սե հարիւրեակները որսորդի նման ընկած են մեր ետեից, ինչպէս վայրենի գազանի ետեից: Հայհոյում են մեզ: Մեզ անուանում են աղաւնու բոյներ: Բայց մենք մեզ համար չենք զոգում: Մենք պարտաւոր ենք պահակախմբի կազմակերպել՝ աշակերտներին պահպանելու համար:

— Ահա ձեզ՝ հանդէս են եկել տխուր կերպարանքի ասպետներ:

Ամուսինս՝ իւր գոգիւր պէտք էր այդքան չընդարձակէր: Նա այդպիսով կատաղեցրեց երեխային:

Վօլօդեան բարձրացաւ մի տեսակ «ցոյցով» ու դուրս գնալով, ասաց.

— Լաւ, ես ինձ համար Ֆիննի դանակ կգնեմ, բայց ես ինձ կենդանի չեմ ձգիլ ուրիշ ձեռքը: Այդպէս էլ իմացէք:

Եւ ահա նա նստած է իւր սենեակում կամ դուրս է գալիս այնտեղից առաւօտեանից: Նրան հօ չի կարելի կողպել: Նա—մեծ է և զօրեղ: Ախր այժմեան երեխաները ընդունակ են ամենայնգոյն միջոցների դիմելու: Հաւանական է, որ նա արդէն դանակ է ձեռք բերել: Նա կամ կկորէ իւր կոկորդը, կամ իրան կայրէ լամպայի նախթով:

Մենք՝ երկուսս էլ անզօր ենք: Այս կատարեալ անանկութիւն է: Եւ դրա մէջ ամբողջովին մեղաւորը մենք ենք: Նշանակում է, որ մենք մեր զաւակներին չենք կարողացել մի այնպիսի ոյժով զրաւել ղեպի մեզ, որ զինադիան չկարողանար այդպէս կաշկանդել:

Մեր ընտանեկան օջաղը, բարձր ոճով ասենք, նման է «կահաւորած սենեակների», որտեղ կենողները չեն ճանաչում իրար: Ճաշի ու թէյի ժամանակ մենք լռում ենք: Եւ ես զողում եմ չլինի թէ հայր ու որդի էլի կբռնեն:

Որդիքս կարծես ծաղրում են, որ մենք՝ երկուսս վշտացանք, երբ յանկարծ լամպաները հանգան և ամբողջ բնակարանը մնաց խաւարի մէջ խարխափուած:

Նրանց համար այդ սիրելի էր: Նրանք հրձում էին: Այդ—ամենակարող գործադուլն է: Այդպէս անարգանքով նրանք պէտք է վերաբերուին ղեպի մեր հոգացողութիւնը՝ մանզէնի, նախթի, մամի, իւղի, կաթնի և ուրիշ մթերքների մասին:

Ամուսինս՝ էլ չհամբերեց և ճաշի ժամանակ նետեց ղեպի նրանց:

— Եթէ ուզում էք սուրբ Անտոնիոսի կերակրից օգտուիլ, խնդրեմ շնորհ անէք: Դիտնականները բացատրում են, որ քաղցից չի կարելի մեռնել, հարկաւոր է միայն՝ մի բաժակ եփուած ջուր խմել և երկու կտոր շաքար ուտել:

Նախթը և մամերը՝ մեզ մօտ՝ ամեն տեղ վաւուում

էին, բայց ամուսնու համար տխրալի էր պարապել հին ձևի լուսաւորութեան տակ: Նա վաղ է զարթնում, ժամը եօթին և նրա համար՝ սեղանի պայծառ լուսաւորութիւնը դառել էր հոգեկան պահանջ:

Նա վարձել է տեղափոխուող մեքենան, որին կպցրած է սեղանատան լամպան:

Երէկ «ուվրիեր» եկաւ, որ այդ բոլորը յարմարեցնէ և կարգի բերէ:

Ես գրեցի «ուվրիեր», որովհետեւ դա այն արհեստաւորներն էր, որոնց հետ մենք ընտելացել ենք: Բայց նա աւելի նման է գիմնազիան աւարտած մի երիտասարդի. երկայն մազերով, փոքրիկ բիսերով, սև բլուզայով ու գոտով:

Նա խօսում է ինչպէս «ինտելիգենտ»:

Գործադուլի վերաբերմամբ ես մի նկատողութիւն արի: Նա նայեց ինձ իւր թանձր յօնքերի տակից և մի առանձին դիրք տուաւ իրան:

— Դանի որ մենք գործադուլ չենք արել, ձեզ համար միևնոյն է, տիկին:

— Բայց անելու փորձ եղե՞լ է:

Նա մի ծուռ ծիծաղեց:

— Ընկերներս ինչպէս կվճռեն:

— «Ընկերներ» բառը նա արտասանեց համարեա թէ իւր ձեռով: Դա մի սրբազան դարձուածք է, որն այժմ պարտաւորական է բանուոր կուսակցութիւնների համար: Դա թարգմանութիւն է ֆրանսերէն «compagnon» բառի:

— Եւ դուք կհպատակուէ՞ք:

— Հապա ի՞նչպէս:

— Ախր մե՞նք ինչով ենք մ. զաւոր:

— Տիկին, այժմ ժամանակը չէ որոշելու թէ՛ ո՞վ է արդարը, ո՞վ է մեղաւորը: Առէ՛ք լրագրերը: Գրաշարները գործադուլ են անում ոչ թէ մենակ իրանց պահանջների համար, այսինքն ութ ժամուայ պարապմունքի և ուրիշ բաների մասին, այլ դա զուտ քաղաքական «բոյկոտ» է:

Այդ խօսքը նա արտասանեց դանդաղութեամբ և նկատելի ինքնազոհութեամբ:

— Լրագրերը հօ մենակ ձեզ պէս բնակիչների համար չեն, նրանք հարկաւոր են այլ և մեր եղբայրներին—բանուորներին, բայց, ահա, տեսնում էք, նստած ենք առանց լրագրական կերակրի: Այսպէս էլ ամեն բանի մէջ:

Ես չհերքեցի:

Ես յիշեցի այն համեմատութիւնները, որոնք ամուսինս սիրում էր կրկնել այն ժամանակները, երբ տեղի էին ունենում զանազան սպանութիւններ և զաղտնի միութիւնների ուժեղ քարոզներ:

Ինչ որ կատարւում է մեր հայրենիքում, նա համեմատում էր ցուլերի կռուին:

Յուշ այն ընթացքն է, որին պէտք է տապալել: Յլամարտիկները՝ զաղտնի կոմիտէների հրամանները կատարողներ: Իսկ մենք՝ ինչպէս հանդիսականներ նստել ենք մի մեծ ամֆիթէատրոնի նստաբանների և նայում ենք թէ՛ ի՞նչ է կատարւում կրկեսում, որտեղ երևում են՝ եթէ ոչ մարդկանց, բայց սպանուած ձիերի արեան լճակները:

Բայց այժմ չի կարելի նստել բարձր յենարանի ետեւ, ուր որ չէր կարող բարձրանալ՝ ոչ ցուլը, ոչ տէգակիր ձիավարն, որն իւր տէգով ծակում էր նրա փորը:

Հարկաւոր էր մեզ՝ բնակիչներին էլ մտնել ասպարէզ:

Ոչ այսօր, այլ վաղը՝ միևնոյն «սև հարիւրեակները» որքան աւելի կատաղի կերպով պիտի ջարդեն մեր զաւակներին, մեզ էլ հանդիստ չպէտք է թողնեն, այլ մեզ էլ պէտք է մայթերի վրայ կանգնեցնեն և դռան:

— Դու ու՞մ կողմն ես. մե՞ր թէ «կրամօլնիկ»-ներին:

Միթէ ես իմ երեխաների աչքում չեմ տեսնում այս յանդիմանութիւնը:

«Մայրիկ» չի կարելի «ոչ այս» լինել «ոչ այն»: Դուք՝ հայրիկի հետ՝ Ձեզ ազատամիտներ էք հաշւում, ապացուցէ՛ք այդ:

Ախր ի՞նչ բան է ազատամիտը՝ մինչև անգամ նրանց համար: Դա էլ միևնոյն «բուրժուան» է: Նա պէտք է կարգի կոչէ, նա ծունկ է չոքում «սեպհականութեան» սրբազան սկզբունքի առաջ: Բայց այդ բոլորն ո՞վ է պաշտպանում: Ոստիկանները, ժանդարմները, զրազուները և զա.

զախները: «Վերջնական հաշուումն էլ» մտրակներն ու հրա-
ցանաձգութիւնները:

Իմ զլուխն ամբողջովին շուռ է գալիս: Տանն ինձ այն-
պէս եմ զգում, իբր թէ պահուած եմ մի շարք ծանր
յանցանքներ գործելու համար:

Մ

Այս միտած չէ, այլ իրական կեանք:

Ես և ինձ հետ մի շարքում կանգնած ամուսինս և
զաւակներս, մի հրապարակի վրայ ենք, մի քանի հազար
հոգուց բաղկացած ամբոխի մէջ:

Միթէ այս միեւնոյն քաղաքն է: Ահա թատրոնը, միե-
ւնոյն սիւները, միեւնոյն բրօնզէ ձիերը, կառքի հետ՝ թառ-
րոնի ճակատի վրայ: Զախ կողմից միեւնոյն պատը, որի միւս
կողմից երեւում են տների շարքերը, եկեղեցիների զլուխ-
ները և զանգակատները:

Ո՞վ է խօսում: Մի պրօֆեսոր: Նրա խօսքերը հազիւ
են հասնում մեզ: Բայց այդ միեւնոյն չէ: Մենք զգում ենք,
որ նա խօսում է, որ նա պարտաւոր է խօսել: Լրս-
ւում են համակրանքի ձայներ: Պրօֆեսորը զլուխ է խո-
նարհում: Մենք էլ զոչում ենք: Մանեան, զեռ աղանջը կա-
պած, օդում բաշլըղի ծայրն է շարժում, իսկ Վօլօգեան—
զլիարկը և՛ ամբողջովին կարմրած՝ զոչում է:

— Կեցցէ ազատութիւնը:

Ամուսինս լուռ է, բայց ժպտում է: Նրա աչքերն էլ
փայլում են: Նա ձեռին բռնել էր մի թերթ, որի վրայ
նշանակուած է «չորս ազատութիւն»:

Նրանց տուել են: Չէ, նրանց առել են: Դա ողորմու-
թիւն չէ, այլ իրաւունքներ, որ խլուած են փտած րեժիմից:

— Մեր Magna charta libertatum, ասում է ամուսինս,
ցոյց տալով երեք յօդուածի վրայ:

Իսկ եթէ յանկարծ խաբէ՞ւ: Եթէ անդառնալի և էական
ոչինչ չտան:

Չէ, չեմ ուզում կասկածել, նենդամիտ լինել: Այս բո-
լորը ստրկական զգացումներ են: Ազատ քաղաքացիները

ոչինչ չախտի ունենան, բացի հաւատից դէպի փայլուն ա-
պագան և բացի յոժի ըմբռնումից՝ պաշտպանելու այն բո-
լորը, ինչ որ ձեռք է բերուած:

Կեանքիս մէջ առաջին անգամ ընկայ այդ տեսակ ամբո-
խի մէջ: Ո՞վ կարող էր մտածել թէ այսպէս բան կարող
է պատահել՝ ոչ թէ տասը տարի այլ հէնց տարի ու
կէս առաջ: Ինչ որ բան ճշշում ու արբունքի է հասցնում:

Ես միշտ վախել եմ ժողովրդի ահագին համախմբումից:
Յիշում եմ: Կրեմլի և Զամոսկվորէիայի հրավառութեան
մի օր, ես ընկել էի պատի նման սղմուած մի ամբոխի
մէջ, որի ծայրը հասել էր մինչև Նիկոլսկայա փողոցի վերջը:
Այդ օրը մենք բարեկամների հետ ճաշեցինք «Սլաւեանսկիյ
բաղաբ» ճաշարանում: Այդտեղից դուրս գալուց, մենք որո-
շեցինք ոտով անցնել մինչև Կրեմլ: Հանդէսի ժամը չիմա-
նալով, մենք ընկանք այդ ամբոխի մէջ: Յիշում եմ՝ թէ
ինչպէս ես երկիւղից սարսափած, հեռեւելով ընկերուհուս,
նետուեցի դէպի մի անկիւն, որ ընկած էր Սինոդական տը-
պարանին մօտ գտնուող տան՝ դուրս ցցուած պատի մօտ:

Այնտեղ մենք կուչ եկանք և սպասեցինք, մինչև որ անց-
նի այդ շարժուող մարդկանց մարմիններից գոյացած հեղեղը:

Ամբոխի մէջ ոտնատակ դառնալը ինձ աւելի սարսափելի
էր թւում քան կենդանի՝ կրակի մէջ այրուիլը:

Ո՞վ տեսել է Խօզինկայի զարհուրանքը, նա չի կարող
չարսափել՝ ամբոխի մէջ մահ ստանալուց:

Բայց այստեղ ինձ ոչինչ չէր շփոթեցնում: Կարծես ես
ամբողջ էութեամբս յենուել էի այդ մեծաթիւ ամբոխին:

Եւ մենք առաջ էինք ընթանում, չիմանալով թէ ուր,
ոչոքից էլ ոչինչ չհարցնելով:

Որդիքս սղմուել էին ինձ: Նրանք շարունակ կանչում
էին և օգում ծածանում՝ մէկն իւր զլիարկը, միւսը բաշ-
լըղը: Ամուսինս մեզանից չէր հեռանում: Մենք երեսաների
ձեռներից բռնել էինք: Մէջ տեղով դնում էին Վօլօգեան
և Մանեան, իսկ նրանց աջ ու ձախ կողքերով—եւ և ա-
մուսինս:

Գնում ենք, դնում, բարձրանում ենք վերև, առանց
իրար ձնշելու, առանց խլրտուումների: Ծիծիում էին՝ ոչ

Թէ հինգ, ոչ թէ տասը, այլ մի քանի տասնեակ կարմիր դրոշներ ու դրոշակներ, որը պարզ, որն էլ զանազան մակազրուածիւններով:

Վօլօդեան՝ այդ մակազրուածիւնները կարգում էր հեւլով Մանեան կրկնում էր և քրքչում... քրքչում էր ու կրկնում:

Իսկ ետեւից մեզ հրում էր միենոյն ահաւել ալիքը: Միշտ առաջ ու առաջ:

Փողոցի երկու կողմերից վերցնում էին թագաւորական՝ երեք-գունի դրոշակները, պատռում էին նրանց սպիտակ և կապոյտ շերտերը և դարձնում էին նրանց ամբողջովին կարմիր:

Ահա հասանք հրապարակին: Մի ուսանող բարձրացաւ լապտերի սեան զլուխը և նրա վրայ պնդացրեց կարմիր դրոշը: Պատշգամբն է դուրս գալիս զօրավարը մի սպայի հետ և ինչ որ բան է խօսում: Ահա բարձր գոչումներ, ինչ որ բանի համար պահանջներ:

— Ազատել բանտարկեալներին. բացականչում է Վօլօդեան:

Նրանք երկուսն էլ՝ քրոջ հետ մղւում են դէպի պատշգամբը:

Ես և ամուսինս պահում ենք նրանց:

Դորդաց ռուսական մարտիկները: Գլուխների ծովը նորից ծածանից— և սահեց դէպ հեռուն, դէպի վեր:

Բանտարկեալների ետեւից... Դէպի Բուտիրկա... ինչպէս արձապանք սաւառնում էր մեր առջևից ու ետեւից:

Ես և ամուսինս նայում ենք իրար:

«Այս ի՞նչ է» ոչ վախեցածի նման, ոչ էլ ուրախացածի՝ հարցնում է նա ինձ՝ աչքերով:

— Բաստիլիայի առումն է. ուրախ ձայնով ասում է նա:

Մեր երեխաները խորին ոգևորութեան մէջ էին, Վօլօդեան բռնել էր քրոջը ու մղւում էր առաջ: Մենք նրան պահում էինք: Ես աղաչում էի մնալ մեզ մօտ: Ամուսինս էլ բռնել էր Մանեայի մէջքից ու պինդ պահելով, շարունակում էինք զնալ:

Հրուներ դէպ առաջ... այնտեղ, Ստրաստնոյ վանքի մօտ...

ապա զնանք. ասաց նա երեխաների զլխի վրայից:

— Չէ, հայր, ամօթ կլինի փախչել. գոչեց Վօլօդեան:

Սա՛ էլ այն փափկասուն, հեղ մանուկը չէ, այլ աղատութեան զինուոր: Նրա գլխարկը ծոծրակի վրայ է, վերարկուի կոճակներն արձակուած, ձեռն էլ մի փայտ է ձրգել՝ ծայրին կարմիր փալասի կտոր: Նա կրգում էր ռուսական մարտիկները:

Եւ ես ու ամուսինս զգում էինք ամօթ: Եւ էլ չէինք ուզում դէպի դուրս մղուել, կառք վարձել ու երեխաներն առնելով, տուն գնալ:

Ո՛րքան զնայինք մենք— չգիտեմ: Ժամանակի ու տարածութեան համար մեր միաքր կարծես մեռել էր:

Ինչպէս տարօրինակ է: Այս աղմուկների արանքում ես յիշեցի մեր՝ փիլիսոփայութեան պրօֆեսորի դասախօսութիւնները կուրսերում, երբ նա խօսում էր Կանտի մասին և զարգացնում էր այն միտքը թէ՛ ժամանակը և տարածութիւնը - մեր մարդկային երեակայութիւններն են, բայց էապէս նա չկայ տիեզերքի կեանքի մէջ և նրա համար, ով որ համարւում է նրա ստեղծողը:

Մենք անցել էինք բաւական ճանապարհ: Գլխների ծովը դեռ անկանոն շարժւում էր: Ահա հեռուից երևում են բանտի պատերը: Լսւում են ամբոխի աղաղակները: Կարծես թնդանօթի ձայներ լինին:

Ոստիկան թուլութիւնը ես սկսում եմ զգալ: Աչքերիս առաջ քօղեր են բարձրանում, բայց ես աներեակայելի ճիգ եմ գործ դնում, յենւում եմ Վօլօդեայի կռանը, նա ինձ տանում է: Մի քանի րոպէ ևս, և ես կարող եմ ուշաթափուել: Այն ժամանակ ինձ ոտնակոխ կանեն, Այս երկիւղն՝ ինչպէս ելէքտրական զսպանակ զուարթացնում է ինձ:

Այնտեղ՝ առջևում աղմուկն աւելի սաստկանում է: Երգեցողութիւն, ուրա... Յանկարծ միւս կողմից երեւցան զազախները և անցան մի ուրիշ կողմ: Առջևի շարքերն արդէն բանտի դռների մօտ էին:

Ամեն ինչ կանդ առաւ... Թէ յետոյ ի՞նչ է կղել, այդ ես չգիտեմ: Ես ուշքի եկայ մի ինչ որ պատի մօտ: Ինձ

ուշքի էր բերում ամուսինս: Մի ուսանող էլ ընկած էր ծնկներին: Նա բացարձակ վերարկուի մէջ էր, որի տակից երևում էին նրա գունաւոր շապիկը:

— Իսկ որդիքս:

— Նրանց յետ քշեցին. պատասխանեց ամուսինս դժգունած, ճակատը քրտինքով թաց: Գլխին գլխարկ չկար:

— Գնանք, որոնենք, գոչեցի ես՝ ուժգնապէս ոտքի կանգնելով:

— Ո՞րտեղ նրանց գտնել, ամուսնուս փոխարէն պատասխանեց ուսանողը:

Եւ, իւր ուրախութեան հոսանքը չզսպելով, բացականչեց.

— Ազատել են... ամենքին: Հսուում է երկու հարիւր մարդ: Ի՞նչպիսի յաղթութիւն:

— Ռուսաց Բաստիլեան առնուած է, ասաց ամուսինս, աշխատելով ժպտալ և ոգևորել ինձ:

Կարծես հրաշքով մի կառք գտնուեց: Ճանապարհին ամուսինս ինձ պինդ բռնել էր: Կարծեմ ես մի անգամ էլ ուշաթափուեցի:

Շորերս հանել են, դրել են անկողնի մէջ և ես քնել եմ, ինչպէս սպանուած:

Երբ որ զարթեցի ու զանգահարեցի՝ ննջարանս վաղեցին երեխաներս:

— Մայրիկ, մայրիկ, սիրելի...

Մանեան ընկաւ ծնկներին ու համբուրեց ուսերս, ձեռներս, ծնկներս:

Վօլօդեան էլ ընկաւ նրա կողքին: Յանկարծ նա զլուխը բարձրացրեց և կցկտուր ձայնով գոչեց.

— Բոլորին էլ արձակել են. և Բուտիրկայից և Տազանկայից: Տէ՛ր, Աստուած, մայրիկ, ինչպիսի ուրախութիւն: Նա չդիմացաւ ու լաց եղաւ:

VI

Եւ դարձեալ գլխների ծով: Դարձեալ տասնեակ հազարաւոր ամբոխը անցնում է քաղաքի միջով՝ դէպի գերեզ-

մանատուն: Գերեզման են տանում երէկուայ շարժման՝ անյայտ առաջնորդներից մէկին:

Մենք մեր կիսների մէջ՝ առաջին անգամն ենք լսում նրա անունը: Ամենատիրական, ոչ ռուսական անուն է: Ծանր երկաթով նրան տապալել էր մի «պահապան» դրոնապահ, որ պատկանում է այն հրոսակախմբերին, որոնք շրջում են խաչուառներով ու պատկերներով, երգում են օրհներգ, ծեծում են «ջուզներին», ուսանողներին, զինուազիայի աշակերտներին և բոլոր նրանց, որոնց համարում են ինտելլիգենտներ:

Ես և ամուսինս ուղեցիներ երեխաներին չթողնել այդ թաղմանը մասնակցելու: Բայց այդ անկարելի էր: Եւ նրանց մենք՝ ինքներս տարանք:

— Տեսնում ես, մայրիկ, իրար ընդմիջելով ասացին նրանք ճանապարհին, ինչպիսի կարգապահութիւն է: Մի վախիր, նրանք չեն համարձակուիլ վրայ թռչել իրանց մտրակներով:

Ես էլ չէի վախում ամբոխից. ոչ երգեցողութիւնից, ոչ մակագրութիւններից, ոչ էլ իրարանցումից, որ ամեն մի բոպէ կարճ էր սպասել:

Երեխաները դնում էին մեր առջևից: Սկզբում նրանք շուռ էին գալիս ու պատմում էին մեզ՝ իրանց տպաւորութիւնները, վերջը լռեցին: Նրանք ապշել էին ընդհանուր պատկերի վեհութեամբ:

Ես և ամուսինս՝ երբեմն կամացուկ՝ իրար յայտնում էինք մեր տպաւորութիւններից, որ ստանում էինք այդքան երկարատեւ ընթացքում:

Բոպէն հասել էր, որ մենք էլ ստուգէինք մեր կրէդոն: Այժմեան ձեռով «պլատֆորման»:

Մեզ համար այդ տարօրինակ և օտարոտի խօսքը արդէն դործ են ածում և մեր երեխաները:

Ահա մենք—հարիւր հազարաւոր ամբոխի երկու միկրոսկոպային մասնիկ: Նա մեզ մղում է: Բայց ախր մենք կամաւոր մասնակցեցինք այս հարիւր հազարեայ բողոքմանը:

Ի՞նչի դէմ:

Ատելի ճորտութեան դէմ: Ի՞նչ ֆետա, եթէ նրա մի տասներորդ կամ շատ-շատ, մի հինգերորդ մասն է պարզ հասկանում թէ՛ իրանք ի՞նչու համար են կանգնած, ի՞նչ են ուզում տապալել, յանուն ի՞նչի գնալ բացարձակ կռուի և զոհել իրանց կեանքը: Վնաս չունի:

Ես և ամուսինս ախր մեզ համարում ենք ինքնաձանաչութեան հասածներ և մեզ վերագրում ենք բարձր ինտելիգենցիայի դասին: Իսկ այդ ինտելիգենցիային ուզում են հռչակել՝ իբրև հասարակութիւնը ոչնչացնողներ: Անարգում են նրան, պարսաւում են, խլում են նրանից յաւիտեան ընթացքի մէջ գտնուած գաղափարների և բողոքների նշանակութիւնը, որ վառուեց նրանով, ահա ինչի որ մենք մասնակցում ենք: Բոլոր նրա արիւնոտ կամ անարիւն զոհերը, տանջանքները, մահուան պատիժները, աքսորները, գաժանակիր աշխատանքները, բանտերը, հալածանքները—բոլորը, բոլորը յանձնւում են ջնջելու:

Ո՞ւմնից:

Հէնց նրանցից, որոնք ղեկավարում են այս ցոյցը:

Մինչև այժմ այդպէս էր մտածում իմ ամուսինը: Ազգիսի հարցերը ինձ էլ յուզում էին: Եւ մեր երեխաների մէջ արդէն հասել է այն արհամարհական վերաբերմունքը դէպի մեզ—դէպի պառաւած «ինտելիգենտներին» որոնց՝ նրանք, տեսնում էք, ոչ մի բանով էլ պարտական չեն:

Ոչ միայն հայրենիքի առելի անցեալին, այլ և մեզ բոլորիս և մեր առաջնորդողներին, մեր գաղափարներին, մեր սրբութիւններին—փականք:

Այդ բոլորը մենք խորհեցինք մեր մէջ: Եւ գնում էինք, գնում էինք, զգալով, որ մենք այստեղ ենք, ոչ ստիպուելով, ոչ թէ վախենալով երեխաների համար և նրանց բերինք մեզ հետ միասին, որպէս զի տանը մենակ փնտրելի գոփաքի տանջանք չքաշեն: Կողպել նրանց չի կարելի: Մտղական այդ տեսակ իշխանութիւն այլ ևս չկայ զոնէ այն մարդկանց մէջ, ինչպէս, որ մենք ենք. մեզ նման սեռի՝ հնացած մարդասէրներ և գաղափարականներ:

Այո, մենք գնում էինք այնպիսի զգացումով, որ կար-

ծես դարձեալ ընթանում ենք մի նոր Բասալիւա վերցնելու: Մենք զիտէինք, որ այդ թաղումը կլինի կատարեալ «քաղաքացիական», առանց ծէսերի, առանց ստիպողական եկեղեցական-սիմբոլիզմի, որի հետ առաջինը մենք՝ ամուսնուս հետ հաշտուեցինք: Վաղուց է, որ մենք մեզ ուղղափառ չենք համարում: Բայց և այսպէս չհամարձակուեցինք բացարձակ կերպով բաժանուիլ պետական—հոգեորական ճորտութեան հետ: Երեխաներին մկրտել ենք, ուղարկում ենք նրանց՝ խոստովանքի և հաղորդութեան, յանձնում ենք զիմնադեական՝ փարաջաւոր չինովնիկներին, որ նրանք սովորացնեն, թէ նրանք՝ սրտի ցաւով և կտորուած ամբողջ հոգեկան «ես»-ով՝ ի՞նչից պիտի ազատուին, երբ զիտութիւնը ցոյց կտայ իրանց թէ՛ ինչպէս պէտք է լուծել էութեան հանելուկը:

Միտում էր: Մեր շուրջը, հարիւրհազարաւոր ամբոխի մէջ, առջևից, կողքերից ու ետևից մերթ լուծ էին ու մերթ բարձրանում «յաւիտենական յիշատակ» երգի հզօր ալիքները:

Նա հնչում էր ինչպէս եկեղեցական հոգեհանգստեանը, բայց նա այդպէս յայտնում էր անջատումն այն բոլորից, որոնք հոգին պահել են ստիպողական հաւատի շղթաներում:

Մենք նոր էինք նստել ծաշի սեղանի մօտ: Ամենքս էլ սարսափելի կերպով քաղցած էինք: Ժամը իննից աւելի կլինէր:

Յոգնածութիւնից՝ սկզբում ուտում էինք լուծեամբ: Բայց յետոյ միանգամից սկսեցինք խօսել: Երեխաները դեռ մեղադրում էին ինձ, որ ես կէս ծանապարհին ստիպում էի վերադառնալ: Միւսնոյն էր, մենք չէինք կարող մօտենալ գերեզմանին, չէինք կարող նոյն իսկ մանիկ գերեզմանոտան դուռը: Մենք հանգիսի պոչումն էինք:

Ամուսինս դեռ տալած էր համակրանքի այդ աստիճան մեծութեան, որ տրուեց ազատութեան զինուորին—գաղա-

նային սպանութեան զոհին:

— Ոյժ, կրկնում էր նա, այն էլ ի՞նչպէս: Թող դադարի մի կայծ ընկնի նրա մէջ և նա խփոյն կդառնայ անյաղժելի:

Էւ, կարծես քիչ վախեցած այդ խօսքերից, նա, դիմելով երեխաներին, աւելացրեց.

— Բայց պէտք է՝ դատողութիւնից զուրկ հօտ չդառնալ ու վազել դէպ այնտեղ, ուր վաղում են ուրիշները, այն էլ միմիայն տողորուելով, ցոյցեր անելու:

— Հայրիկ, խօսեց Վօլօդեան, այդպէս թաղում դեռ չե եղել: Դու ինքդ էլ ասում ես: Սյժմ խուլիզանները և «սև հարիւրեակ»-ները կզգան:

Մանեան ուզեց մի բան ասել ու յանկարծ բարձրացաւ աթոռից:

— Ձանգահարեցին, ես գնամ, բաց անեմ, մայրիկ:

Ես լսողութիւնս լարեցի: Ահա չեկաց փականքը: Դու ուր բացին:

— Ո՞վ կարող է լինել. կիսաձայն ասաց ամուսինս:

Աղմուկն ինձ տարօրինակ թուաց: Բռնկուած յանկարծակի ձղայնութեամբ, ես էլ նոյնպէս վեր թռայ ու վազեցի դէպի հաշտը:

Սկզբում ես ոչինչ չհասկացայ: Կիսամութ նախասենեակում էի, որտեղ վառում էր պատից կախած փոքրիկ լամպան:

Մի ուսանող էր, բաց վէրքը գլխի վրայ, շապկի կուրծքը բոլորովին բաց: Երկու ընկերները՝ մէկը քաղաքացիական հագստում, միւսը պաշտօնական «տուժուրկայում» հէնց այդտեղ էլ դրել էին կահաւորակի վրայ:

Մանեան արտափած նետուեց դէպի ինձ:

— Սպանել են. շշնջաց նա: Ամենքին սպանում են: Մայրիկ: Պէտք է նրան փրկել:

Ես կանչեցի ամուսնուս և Վօլօդեային: Վիրաւորուածին՝ չորս հոգով բերինք առանձնասենեակը և զրինք տաճկական, փափուկ կահաւորակին:

Ուսանողն ընկերներից մէկը գնաց բժշկի ետեւից: Միւսն՝ ինձ հետ միասին՝ սկսեց վիրաւորուածին ուշքի բերել:

Ամուսինս, երեխաները, աղախինը օգնում էին մեզ:

— Մենք ուրիշ էլք չգտանք, բացի այն, որ բերինք ձեր տունը: Եւ նողկալի սարսափ: Մեր ներկայութեամբ, կատաղած սև հարիւրեակները բռնեցին մեր ընկերներից մէկին, ձմռեցին նրան, տրորեցին ոտքի տակ, յետոյ սկսեցին աջ ու ձախ նետել ու զարկել քարոտ փողոցին և այդպէս՝ մինչև որ նա չդառաւ անձև զանգուած:

Նա զողում էր և դժուարութեամբ էր արտասանում բառերը:

Վիրաւոր ուսանողը աչքը բաց արաւ և սկսեց ապշած՝ չորս կողմը դիտել:

Մենք՝ որ և է կերպով փաթաթեցինք նրա գլուխը: Թրի հարուածը ձեղքել էր նրա դանդը՝ ձախ քոնքից փոքր ինչ վերև: Արիւնն արդէն կանգ էր առել: Բայց մի վէրք էլ դեռ վզի վրայ կար՝ ծոծրակին մօտ:

Նա նորից ընկաւ մոռացութեան մէջ: Մենք հեռացինք և մի անկիւնում, ձնշուած սրտով կանգնած, շշնջալով խօսում էինք:

— Ձեզ վրայ դրանք յարձակուեցին. հարցրեց Վօլօդեան՝ դժգոհնած, գրգռուած ու բարկացող դէմքով:

— Դարան, ստոր դարան: Մենք հանդարտ գնում էինք: Մինչևանգամ չէինք երգում: Մեր պահանքներն առջևում էին: Զիմայանք, որտեղից լսուեց հրացանի ձայն, տպաւորեց զնդակահարութիւն, այն էլ, ինչպէս այժմ ասում են, պաշկան երով, աւելացրեց նա հեգնօրէն:

Մի բոլորովին երիտասարդ բժիշկ բերին: Նա յայտնեց, որ վէրքը շատ երկիւղալի է, սպառնում է ուղեղի բորբոքում: Ուղարկեցին փակ կառքի ետեւից: Երիտասարդներից մէկին բժիշկը թողեց իւր մօտ, իսկ մեզ խնդրեց դուրս գալ:

Մենք շարքով նստել էինք ընդունարանում ու լսում էինք:

Լսում էին վիրաւորի խեղտուած հեծկտանքները: Յետոյ կցկտուր դարձուածքներ ու բացականչութիւններ: Սկսուեց զառանցանքը:

Մանեան առաւ իմ ձեռը և մօտեցրեց դռանը: Մենք՝

երկուսս ընկել էինք նրա վրայ ու լսում էինք:

Անկարելի էր ջոկել այդ խօսքերն ու բացականչութիւնները, բայց հէնց մենակ ձայները հոգի էին հանում:

Եւ երբ զառանցանքը ընդհատում էր, վիշտն ինձ աւելի ծնշում էր, և ես ամբողջ էութեամբս դառել էի կարեկցութիւն:

— Նա կմեռնի՞, ասա, մայրիկ, նա կմեռնի՞. շշնշում էր Մանեան, ամբողջ մարմնով սարսռելով:

Ես լռել էի: Ամուսինս և Վօլօդեան անկիւնում նստած՝ նոյնպէս լռել էին:

Եւ յանկարծ, կարծես թէ տեսիլք, աչքիս առաջ կանգնած մի պատկեր. իմ Վօլօդեային տրորում են ոտքի տակ, ձգում են գէպի վեր և ան դարկում է քարոտ փողոցին և այդպէս շարունակ՝ մինչև նա չի դառնում մի արիւնոտ, անձն զանգում:

Սարսափիցը ես սառայ:

Գ Ի Ն Ն Է 20 Կ 0 Պ.

Յանկացողները պէտք է դիմեն

ԹԻՓԼԻՋ՝ Գուտտեմբերգ գրափաճառանոց:

ԳԱՆՁԱԿ՝ Թարգմանողին՝ կամ Գարեգին

բաժնայ Թումանյանցին:

Елисаветполь, Священнику

Теръ-Гарегину Туманьянцу.

